

DiVA – Digitala Vetenskapliga Arkivet <http://umu.diva-portal.org>

This is a book chapter published in **Att läsa och att skriva: Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000**, ed. Ann-Catrine Edlund.

Citation for the published paper:

Ann-Catrine Edlund

Att skriva vykort: En vardaglig skriftpraktik i början av 1900-talet

Att läsa och att skriva: Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000, 2012, p. 137-160

ANN-CATRINE EDLUND

Att skriva vykort

En vardaglig skriftpraktik i början av
1900-talet

Writing Postcards. A Vernacular Writing Practice from the Early 20th Century

---

Several new writing practices have developed in the traces of the digital revolution, e.g. blogs, texting, email and Facebook. Around the turn of the 20th century, the result of something that can be described as a revolution in technology of writing could also be seen. By then, ordinary people had gained access to the writing technology and they were using more and more writing in their everyday life. Old and new writing practices developed in connection with artefacts such as letters, diaries, songbooks and postcards. The postcard was introduced as a new medium for communication in Europe, for short and quick messages. The postcard has a lot in common with today's growing digital writing practices, such as texting, with regard to the length of the message, new writing conventions and the fast spreading of the writing practice. The postcard was also multimodal with both pictures and text, and the limited writing space led to new and simplified writing conventions. The new media and its writing practices very soon became a huge success among the general public. In this article, the growth of the writing practice of the postcard is presented and placed in a literacy-theoretical context with the help of the concepts of *vernacular literacy* and *vernacular literacy practice*. The writing practice of the postcard has not yet been investigated in a Swedish literacy context. The article points towards possible issues that can be further investigated from a literacy perspective.

I början av 1900-talet lanserades ett nytt medium för kommunikation avsett för korta och snabba meddelanden. Mediet hade begränsat skrivutrymme och ledde till nya förenklade skriftkonventioner. Det var också ett multimodalt medium där både bild och text förekom. Mediet och dess skriftpraktik fick snabbt genomslag bland allmänheten. Det nya mediet var vykortet som har en hel del gemensamt med dagens framväxande digitala skriftpraktiker, t.ex. sms, både vad avser meddelandets längd, nya skriftkonventioner och skriftpraktikens snabba spridning.

Vykortet introducerades under det sena 1800-talet men fick sitt genomslag det första decenniet på 1900-talet. En vykorts våg svepte då över hela Europa som tycks ha sköljt över samtliga nivåer i samhället – alla som kunde läsa och skriva skickade vykort (Hall & Gillen 2007:101). I Sverige nådde sändandet av vykort sin kulmen 1903–1904 då 43 miljoner kort postbehandlades. Ökningen av vykorts försändelser var minst sagt dramatisk. Knappt tio år tidigare, 1897, hade det endast sänts 1 miljon kort (Billgren & Andersson 1996:98; Gram 1998:11).¹ Vykortsskrivande etablerades alltså mycket snabbt som en vardaglig och folklig skriftpraktik.

I artikeln presenteras framväxten av vykortets skriftpraktik och den placeras in i ett literacy-teoretiskt sammanhang med hjälp av begreppen *vardaglig skriftpraktik*² och *vardagligt skriftbruk*.³ Med *vardaglig skriftpraktik* avses de sociala och kulturella handlingar som man utför med hjälp av skrift i ett vardagligt sammanhang. Begreppet betonar att all användning av skrift är relaterat till det sociala sammanhang där det ingår (Barton 2007:35ff.; Barton & Papen 2010:11ff.). Begreppet *vardagligt skriftbruk* täcker in samtliga vardagliga skriftpraktiker. Vardagligt skriftbruk utmärks av att det är inlärt informellt, att inläring och användning sker samtidigt, att det är frivilligt och kreativt men reglerat inom respektive social grupp/skriftpraktik, och att det vanligtvis har en låg kulturell värdering (Barton & Hamilton 1998:252ff.; Barton 2010:109ff.; Karlsson 2006:24ff.). Det skiljer sig därmed avsevärt från det dominanta skriftbruket i samhället som är högt värderat, mer formaliserat och standardiserat med experter och lärare

¹ Gram påpekar dock att statistiken över postbehandlade kort kan vara något svårtolkad (1998:11).

² *Skriftpraktik* är en översättning av engelskans *literacy practice* (Barton & Hamilton 1998:6f.; Karlsson 2002:24; Persson 2005:24).

³ *Vardagligt skriftbruk* är en översättning av engelskans *vernacular literacies* (Barton & Hamilton 1998:247). Se Karlsson 2002:23, som även översätter begreppet med *icke-utbildat skriftbruk*. En översikt över studier av vardagligt skriftbruk ges i Barton 2010:11. Jennifer Sinor använder begreppet *ordinary writing* för vardagligt skriftbruk i sin studie av en kvinnas dagbok från det sena 1800-talet. Hon kontrasterar här *ordinary writing* med *literary writing* (Sinor 2002:5f.).

som kontrollerar tillgången till kunskap om hur man ska agera i den aktuella skriftpraktiken – exempelvis den akademiska uppsatsen eller mötesprotokollet (Barton & Hamilton 1998:10f.; Barton 2010:110f.). Historiskt sett har dessa dominanta skriftpraktiker tagit mer utrymme och varit mer synliga och inflytelserika än de vardagliga. Beträffande dagens framväxande vardagliga digitala skriftpraktiker kan man dock konstatera att de tenderar att få en något högre kulturell värdering (Barton 2010:123).

Vykortets skriftpraktik har inte ännu utforskats i ett svenskt skriftbrukssammanhang. Framställningen här syftar därför framåt mot tänkbara frågeställningar att utforska vidare ur ett skriftbruksperspektiv. Inledningsvis presenteras förutsättningarna för etablerandet av folkliga skriftpraktiker i början av 1900-talet med utgångspunkt i den folkliga skrivkunnigheten i modern tid. Här redovisas också mycket kortfattat andra folkliga skriftpraktiker vid samma tidpunkt. Därefter följer en presentation av vykortets etablering, dess skriftkonventioner och en diskussion av skriftpraktikens sociala funktion. Avslutningsvis sammanfattas vykortets skriftpraktik och möjliga framtida forskningsfrågor presenteras.⁴

Folklig skrivkunnighet i början av 1900-talet

Skriftteknologins historia går flera tusen år tillbaka i tiden, men det är först i början av 1900-talet som den blir ett redskap för aktiv handling också för de breda folklagen i Västeuropa. Allt fler lär sig nu att skriva. Under hela 1800-talet kan man tala om ett mer eller mindre gemensamt västeuropeiskt projekt där medborgarna skulle göras läs- och skrivkunniga. Spridningen av läs- och skrivkompetens ingick som en del i den pågående moderniseringsprocessen och i nationsbyggandet (se exempelvis Vincent 2000). De svenska språkbrukarna fick tillgång till skrivkunnighet betydligt senare än läskunnighet. Medan läskunnighet var allmänt utbredd redan under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet tack vare det kyrkliga undervisningsprogrammet, så var skrivförmåga en färdighet som var begränsad och dessutom ojämnt spridd i landet (Lindmark 1993:93ff., Lindmark 1994; Liljewall 2001:96, 122).⁵ I och med folkskolans införande 1842 fanns förutsättningar för att skrivkompetensen skulle få större spridning. Skrivkunnigheten fortsatte dock att variera utifrån både social tillhörighet

⁴ Jag vill rikta ett tack till Daniel Andersson, Lars-Erik Edlund och granskaren av artikeln som alla bidragit med värdefulla synpunkter.

⁵ I det kyrkliga undervisningsprogrammet ingick endast läsning. Klart är dock att jordbrukets kommersialisering skapade behov av skrivkunnighet och bidrog till att skrivkunnighet spreds på landsbygden också före folkskolans införande (Lindmark 2009:22f.).

och kön inom den breda och socialt skiktade allmogen – åtminstone ett par generationer efter folkskolans införande (Liljewall 2012:44).

Självständig skrivkunnighet – en ny skriftbrukskompetens

Skrivkunnighet är dock inte ett entydigt begrepp. Det kan innebära en begränsad och mekanisk kompetens att kunna forma bokstäver och behärska grundläggande skrivregler, t.ex. interpunktion för att i första hand kunna kopiera och skriva av texter. Men skrivkunnighet kan också innebära en mer självständig kompetens som möjliggör ett aktivt, självständigt deltagande i skilda skriftpraktiker med olika utformning och med skilda syften. I historiska studier av läs- och skrivkunnighet har man därför gjort åtskillnad mellan mekanisk och självständig kompetens, med de alternativa motsatsparen formell-funktionell och grundläggande-kvalificerad kompetens (Liljewall 2001:123). Skrivundervisningen i folkskolan var inledningsvis inriktad mot en mer mekanisk kompetens genom övningar i avskrifter av givna texter där eleverna skulle tillägna sig en borgerligt definierad skriftspråksnorm (Andersson 1986:66, 111; jfr Lindmark 1994:52). Pedagogikhistorikern Inger Andersson konstaterar att undervisningen inte enbart hade en kvalificerande funktion utan också en outtalad disciplinerande funktion: ”Med de stränga kraven på skrivställning, noggrannhet och prydighet, som låg i linje med det framväxande borgerskapets ideal, kan skrivundervisningen också ses som en teknik för disciplinering” (Andersson 1986:66). Undervisningen tycks dock också ha gett förutsättningar för språkbrukarna att utveckla en självständig skrivkunnighet. Att självständigt kunna delta i vissa skriftpraktiker, som t.ex. vykortets skriftpraktik, blir alltså en ny skriftbrukskompetens för folk i gemen under det sena 1800-talet.

En skrivande medborgare som kommunicerar, kopierar och dokumenterar i skrift

Språkvetaren Olle Josephson (2007) diskuterar sambandet mellan modernitet och språk i Sverige mot 1800-talets slut i ljuset av de samhällsförändringar som då äger rum.⁶ Han lyfter här institutionella och ideologiska förändringar som fått konsekvenser för språkbruket i allmänhet och visar att en ny slags språkbrukare träder fram i modernitetens ljus: ”en läsande, skrivande och diskuterande medborgare” (2007:69). I föreliggande artikel sätts alltså fokus på den moderne *skrivande* medborgaren. Jag ställer också här den kommunikationsetnografiska fråga som Josephson ställer inledningsvis i sin artikel ”vad gör folk med språk?” (2007:64) och riktar den mot den

⁶ För en redogörelse över samhällsförändringar av vikt för språkbruket under 1800-tal och 1900-tal se Teleman 2003:12ff.

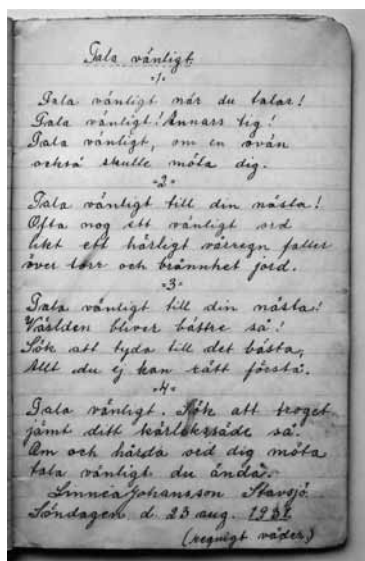
skrivande medborgaren: Vad gör folk med sin självständiga skrivkunnighet i vardagen i början av 1900-talet? Vilka vardagliga skriftpraktiker utvecklar språkbrukarna i modernitetens ljussken?

I början av 1900-talet fanns det förutom vykortets skriftpraktik redan etablerade folkliga skriftpraktiker där den skrivande medborgaren kunde få använda sin penna och sin skrivkunnighet. Skrift användes för att kommunicera via brev, kopiera texter i visböcker och för att dokumentera vardagen och livet i bondedagböcker och levnadsminnen. Historikern Britt Liljewall beskriver i den här volymen det folkliga vardagliga skriftbruket under 1800-talet och lyfter fram tre skriftpraktiker: dagboken, levnadsminnen och brevet. Min redogörelse tar vid där hennes slutar och dessa praktiker ges i det här sammanhanget endast en ytterst kortfattad presentation. Det folkliga brevskrivandet tog några första trevande steg i slutet av 1700-talet då det agrara samhällets modernisering inleddes, för att kraftigt expandera under andra hälften av 1800-talet då behovet att kunna kommunicera på avstånd växte i takt med den ökade rörligheten i samhället. Liljewall menar att den folkliga brevkultur som utvecklades under 1800-talet inte bara ska betraktas som ett resultat av ökad skrivförmåga, utan att den dessutom varit mycket betydelsefull för moderniseringen av samhället: "Den folkliga brevkulturen som utvecklades och spreds under det långa 1800-talet betraktar jag som en viktig väg till det moderna samhället" (Liljewall 2007:186). Hon menar också att denna kommunikativa skriftpraktik vid början av 1900-talet var så vanligt förekommande bland också de folkliga skikten att man kan tala om att det sker en förskjutning från muntligt dominerad folklig kultur till en skriftlig kultur (Liljewall 2007:185).

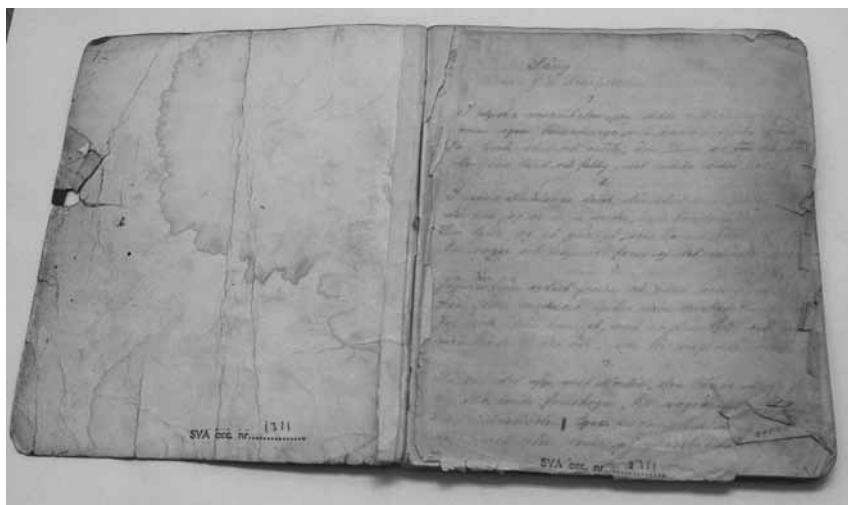
Den mer mekaniska skrivkompetensen kom till användning vid kopierande av texter i s.k. visböcker. Den handskrivna visboken verkar ha haft sin storhetstid decennierna runt 1900 (Ternhag 2008:10).⁷ Visböckerna innehåller huvudsakligen avskrifter av visor, men karaktäriseras framför allt av sitt heterogena innehåll. Här kan också finnas kassaboksanteckningar, recept, dagboksanteckningar och teckningar (se Rehnberg 1967:215f.; Nordström 1995:18; Edlund 2007:181ff.). Visböckerna tycks huvudsakligen ha använts av ungdomar. Flickorna använde och skrev i visboken när de tjänstgjorde som piga, medan de unga männen använde visboken när de vistades i arbetsmiljöer långt från hemmet: som sjömän, anläggningsarbetare eller militärer (Nordström 1995:8). Den specifika skrifthändelse som kopierandet utgör har antagligen grundlagts i skolans skrivundervisningstradition med sin etablerade kopieringskultur som också kunde syfta till att skapa

⁷ För definition och problematisering av begreppet *handskriven visbok* se Ternhag 2008:11ff. Se Edlund 2007:260, not 15 för historik och vidare litteraturreferenser.

minnesböcker för framtida bruk (Lindmark 2009:28f.). Denna kopierande praktik i visböckerna tycks också kunnat ha lett fram till mer självständiga skriftpraktiker som dagboksskrivande (Edlund 2003, 2007:184f.; Edlund L.-E. 2005).

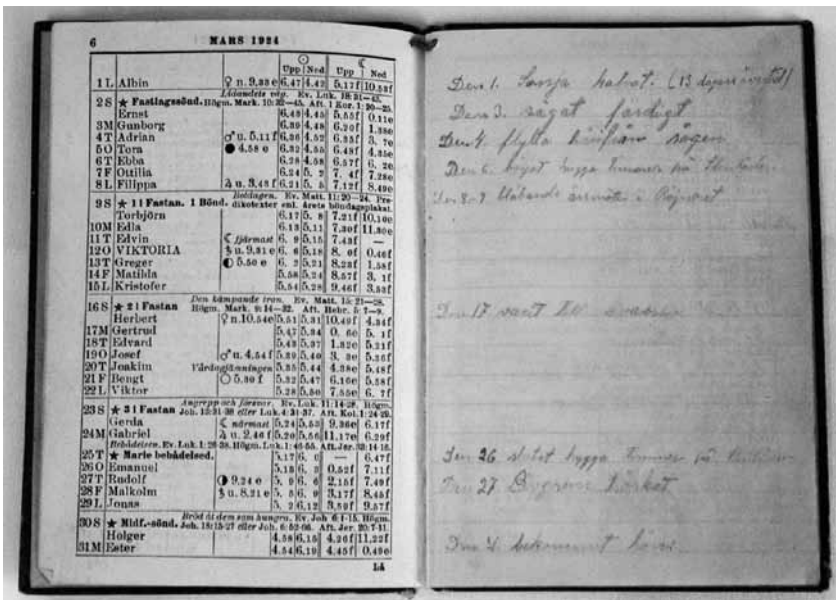
Pigan Linnéa Johansson (1917–2006), Dorotea, skriver ner texter i sina två visböcker 1931–1937. Böckerna har ett mycket blandat innehåll: avskrivna vistexter, allt från slagter, skillingtryck, andliga sånger och nykterhetsvisor. Här finns även didaktiska verser som man annars kunde hitta i s.k. poesialbumsdiktning. I dikten "Tala vänligt" anges i uppmanande ton hur en ung flicka förväntas bete sig (se Edlund 2007:180). Foto: Maria Sundström.

Rallaren Gunnar Alexis Kronheffers (1899–1994) visbok är skriven år 1922 i samband med anläggningen av inlandsbanan. Första uppslaget i visboken är tummat och slitet av flitig användning. Hälften av texterna i boken har politisk bakgrund med socialistisk underton, vilket förklaras av att Kronheffer hade ett fackligt engagemang i Sveriges arbetares centralorganisation (SAC) (SACs hemsida). Men här finns också slagters och litterära texter av välkända författare som Gustaf Fröding, Viktor Rydberg och Eyvind Johnson. (SVA 1311.) Foto: Ann-Catrine Edlund.

Under 1800-talet utvecklas också två folkliga skriftpraktiker som framför allt är dokumenterande: bondedagboken och levnadsminnet. Att skriva bondedagbok är en skriftpraktik som etablerar sig under tidigt 1800-tal, expanderar mot mitten av 1800-talet och lever vidare under 1900-talet.⁸ Bondedagbok brukar vanligtvis avgränsas utifrån plats och social tillhörighet: anteckningarna ska vara skrivna i landsbygdsmiljö, skribenterna ska ha anknytning till jordbruket och skall inte vara "herrska" (Liljewall 1995:34). En mer rättvisande och inkluderande benämning på denna artefakt och skriftpraktik skulle kunna vara "folklig dagbok" resp. "folklig dagbokspraktik", vilka synliggör att också andra sociala grupperingar kunde delta i denna praktik. Någon systematisk insamling eller dokumentation av bondedagböcker under senare tid har inte genomförts varför det är svårt att uppskatta i vilken omfattning skrivandet praktiserats under 1900-talet.⁹

Det folkliga levnadsminnet kan beskrivas som en tillbakablick på livet i den skrivna berättelsens form, oftast nedskrivna när skribenten närmar sig 60 år. Levnadsminnet är alltså skrivet i efterhand och därmed medvetet

Jordbrukaren Karl Lövgren (1887–1967) flyttade till egen gård på nybygget Rismyrleden strax utanför Skellefteå, i augusti 1919. I samband med flytten inleder han sitt dagboksskrivande i Vetenskapsakademiens tryckta almanacka. Han fortsätter sedan att skriva dagboksanteckningar i dryga 50 år, de sista anteckningarna är från 1964 (se Edlund 2007:22f.). Foto: Maria Sundström.

⁸ Utifrån de bondedagböcker som samlats in inom det s.k. Bondedagboksprojektet kan man dra försiktiga slutsatser om skriftpraktikens utveckling (Larsson 1992).

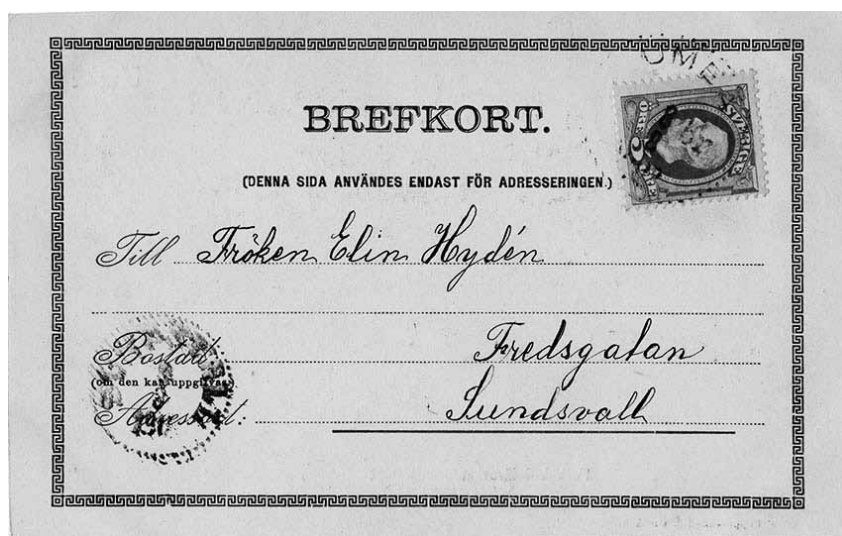
⁹ För översikt över forskning om bondedagböcker se Edlund 2007:19ff.

strukturerande, reflekterande och tolkande. Av de 265 levnadsminnen som Britt Liljewall följt i en studie är de allra flesta skrivna under 1900-talet, efter 1915. Manliga skribenter dominerar i materialet, endast 15% utgörs av kvinnor (Liljewall 2001:56).¹⁰

Att kommunicera med korta meddelanden – vykortets skriftpraktik

År 1869 producerades föregångaren till vykortet i Österrike – korrespondenskortet. Det lanserades som ett rationellt komplement till brev. Genom att kommunicera via öppna kort istället för slutna brev kunde man dels spara in på arbetstid – man slapp vika och försluta meddelandet i ett kuvert – dels kunde man spara in på kostnader för kuvert, brevpapper, sigillvax och viss portokostnad (Postmuseum; Hall & Gillen 2007:102). Man tänkte sig också att meddelandena skulle bli kortare och effektivare – det rymdes helt enkelt inte några långa hövlighetsfraser som annars var vanliga vid brevskrivande. Ett kort och effektivt meddelande skulle ersätta brevskrivandets hövliga retorik (Gram 1998:25). Under början av 1870-talet lanserade de flesta andra europeiska länder korrespondens via dessa enkla kort. Meddelanden skrevs på ena sidan av kortet, medan kortets andra sida var reserverad för motta-

Brevkortets adressida fick endast användas för frankering och adressering. Sundsvalls museum.

¹⁰ Britt Liljewall har samlat in levnadsminnen nedtecknade av personer som levde under det långa 1800-talet (1775–1915). De är skrivna av personer senast födda år 1900, av "vanligt folk", där den största delen utgörs av självägande bönder (2001:47f.). Andra skribenter är exempelvis hantverkare, arbetare, nybyggare och soldater (2001:58).

garens adress. Det delade brevkortet, med adressida som hade plats för både adress och meddelande, introducerades först i början av 1900-talet (Hall & Gillen 2007:102).

I Sverige introducerades korrespondenskorten 1872 under benämningen *brevkort* med samma portokostnad som brev, dvs. 12 öre (Billgren & Andersson 1996:87). Brevkortet hann aldrig bli så populärt. Under brevkortets första årtionde tycks det huvudsakligen ha använts för affärsmeddelanden, medan privata meddelanden fortfarande sändes i förslutna brev (ibid. 1996:97).

År 1887 tillverkades de första vykorten i Sverige, dvs. kort med topografiska vyer på bildsidan (Billgren & Andersson 1996:97). Dessa kort verkar ha benämnts *vybrevkort* inledningsvis.¹¹ Vykortets adressida var fortfarande reserverad för adress och frankering, vilket alltså innebar att meddelandet skrevs på kortets bildsida. Föregångare till vykorten var de s.k. Gruss-auskorten som var litografiskt tryckta kort efter tecknade förlagor med topografiskt motiv. Oftast visar de byggnader och miljöer i flera färger från stora orter eller turistorter, t.ex. Stockholm, Uppsala, Trollhättan, Östersund, Dalarna, Visingsö. Kortet har fått sitt namn av att de har en förtryckt hälsning på bildsidan "Hälsning från", på tyska "Gruss aus" (Sylwan 2000:66f.). Vyerna på vykorten, var liksom på Gruss-auskorten, vanligen tecknade stadsbilder. Uppsala var den första stad som avbildades (Billgren & Andersson 1996:97). I samband med Stockholmsutställningen 1897 fick vykortet sitt genombrott i Sverige (NE: Vykort).

Även om vykortet var en ny uppfinning var det ändå inte en fullständigt ny skriftteknologisk innovation. Det hade föregångare både i dekorerat brevpapper och illustrerade kuvert och kan ses som en vidareutveckling av andra skriftliga kommunikationsformer som brev och visitkort (Hall & Gillen 2007:102). Några decennier före sekelskiftet 1900, i Sverige, förekommer en föregångare till vykortet, det s.k. handräckningskortet. Det hade också en bildsida, på baksidan skrevs en hälsning från givaren. De användes vanligen för gratulationer och överlämnades personligen, men de kunde också postbefordras inlagda i kuvert (Gram 1998:8).

Vykortets infrastruktur – Världspostföreningen och enhetsportot

En avgörande förutsättning för vykortets expansion var en utbyggd infrastruktur som kunde hantera både inrikes och utrikes postförsändelser. Literacyforskaren David Vincent menar att det stora genombrottet för masskommunikation i skrift kan preciseras till ett specifikt datum,

¹¹ I Svenska Akademiens ordboks samlingar (SAOS) finns *vybrevkort* belagt 1900 och *vykort* 1902. Ett tack till ordbokschef Anki Mattisson som tagit fram dessa uppgifter. Enligt Gram 1998:9 ska *vykort* ha använts redan 1901 i samlartidskriften *Kamraten*.

"Man skriver vykort". Stockholmsutställningen 1909.
Foto: Anton Blomberg, Stockholms stadsmuseum.

den 9 oktober 1874 (Vincent 2000:1). Då undertecknades nämligen fördraget om bildandet av en allmän postförening i Bern. I mötet deltog alla europeiska stater samt Egypten och USA (SCB: Bidrag till Sveriges officiella statistik 1876:24). Syftet var att bilda en allmän förening mellan postverken i världen, där alla anslutna stater skulle utgöra ett enda postområde. Det viktigaste beslutet var enhetsportot för brevpostförsändelser, dvs. brev, brevkort och trycksaker. Världspostföreningen är kanske mera känd som *Universal Post Union* (UPU), eller *L'Union Générale des Postes* (Vincent 2000:1ff.).¹² UPU blev en garant för en förenklad och väl fungerande postgång.

I Sverige hade enhetsporto införts redan år 1855, vilket avsevärt förenklade posthanteringen inrikes. Tidigare hade det varit ett komplicerat system av tariffer där både avsändare och mottagare kunde bekosta försändelsen. Det enhetliga portot möjliggjorde också införandet av frimärket (Liljewall 2007:20). Den utbyggda postgången kunde i sekelskiftets Stockholm innebära att posten delades ut 5–7 gånger på vardagarna, två gånger på helgdagarna (Gram 1998:26; Sylwan 1988:101). En postförsändelse avsänd på morgonen nådde alltså mottagaren samma dag – och svarsförsändelsen kunde också nå fram samma dag.

Förutom skrivkunnighet krävdes naturligtvis materiella resurser i form av både vykort, frimärken och pennor för att delta i vykortets skriftpraktik (se Liljewall 2012:46). Under vykortets storhetstid i Sverige (1885–1918) kostade det 5 öre att skicka ett vykort, vilket var förhållandevis billigt mätt även i samtidens penningvärde (Billgren & Andersson 1996:105). Sammantaget blev dock portokostnaderna inte alltid försumbara. Kostnaden för en ung pigas korrespondens i slutet av 1930-talet kan exemplifiera detta. Under en period om 8 månader spenderade hon en halv månadslöen enbart i portokostnad (se Edlund 2007:175).

Vykortsmotiv och vykortstyper

Vid sidan om de topografiska vykorterna, som avbildade städer eller andra miljöer, framställdes också vykort med andra bildmotiv. Innan dagspressen började utnyttja fotografiet för att illustrera nyheter användes vykortet både för att dokumentera officiella evenemang och olyckshändelser. Kungabesök och parader, Sven Hedins ankomst till huvudstaden 1909 och Bondetåget 1914 är några av de evenemang som dokumenterades (Gram 1998:12).¹³ I början av 1900-talet hade fototekniken utvecklats så att bilder kunde kopieras och exponeras med en hastighet som närmar sig våra dagars polaroidbilder.

¹² UPU bildades ungefär samtidigt som alla europeiska länder antingen infört allmän skolgång, eller var i färd med att göra det (Vincent 2000:2).

¹³ Gram kallar dessa vykort för *händelsebetonade vykort* (Gram 1998:12).

Bondetåget 1914 samlade ca 30 000 bönder och andra intresserade för en uppvakning av Gustaf V på Stockholms slott den 6 februari. Ledare och initiativtagare var grosshandlaren J. E. Frykberg och lantbrukaren Uno V. Nyberg, båda från Uppland (NE: Bondetåget). På vykortet talar de båda till kungen i samband med demonstrationen. Foto: Svenska Litografiska AB. Upplandsmuseet.

Vykort i serien "Postbetjäntebasarens vykort". Kortet är avsänt från Falköping till Stockholm år 1905 och bär följande hälsning på bildsidan "kl. 7.20 em Hjärtliga hälsningar från Mille [?]" Postmuseum.

Det hände att fotografer tog kort på lokala katastrofer som trafikolyckor eller eldsvådor och sedan sålde vykortet till de åskådare som bevittnat händelsen (Sylwan 1988:102).

Fotografiet på vykortet kunde också användas som social reportagebild för att skildra vardagsliv och olika yrkesgruppers arbete. Vykortsserien "Postbetjäntebasarens vykort" dokumenterar olika faser i posthanteringen (Gram 1998:12).

De s.k. fantasikorten med surrealistiska motiv blev vanliga i Sverige omkring 1904. Ett vanligt motiv, som också förekom på internationella vykort, var den flygande familjen som passerar högt över staden. Ett annat exempel på fantasikort är att Stockholm framställs som Nordens Venedig med gator förvandlade till kanaler där gondoler färdas fram. Dessa fantasikort tycks ha kritiserats som uttryck för dålig smak (Gram 1998:14). En insändare i Dagens Nyheter från just år 1904 ger uttryck för en starkt föraktfull inställning till dessa kort

Jag är avgjort för vykortet, d.v.s. de 'geografiska'. [...] De mer eller mindre idiotiska, mer eller mindre 'konstnärliga' fantasikorten verka däremot absolut skadligt och smakfördärfvande samt böra obarmhärtigt förföljas (Lindorm 1934:441).

Det verkar också ha varit förhållandevis vanligt att tillverka egna vykort med personliga fotografier där avsändaren själv deltar på bilden. Att klistra på ett

Vykortet daterat 21/8 1916 är adresserat till Fru Josefina Andersson och bär texten "Hjärtlig gratulation på Josefinadagen av Fru Gustavsson (med tillägg i blyerts Skönsberg)". Fotot visar antagligen namnsdagsfirande. Fotograf: Jenny Lind. Sundsvalls museum.

eget fotografi blev vanligt på sent 1800-tal. Dessa vykort var dock dyrare att sända eftersom de taxerades som brev (Billgren & Andersson 1996:88). De två vykort som visas här intill med påklistrat fotografi är båda framställda under 1910-tal och fotografiet taget i hemmiljö. Av de vykortssamlingar från Sundsvalls museum som jag tagit del av så finns det även exempel på vykort där fotografiet är taget i fotoateljé, gruppbilder på familj och vänner.

Vykortet är daterat den 5/2 1911 och adresserat till Herr Rud. Nilsson, Johannedal. "Jag får nu skriva och tala om för eder att den 13e på morgonen reser vi från Sundsvall kl. 5.20. jag sänder nu ett fotografi av oss som skall resa. jag får nu sluta för denna gång "Adjö" Teknad H.S." Sundsvalls museum.

Andra typer av kort lanserades efterhand: gratulationskort, jul-, nyårs- påsk-, pingst- och midsommarkort samt s.k. jubileumsbrevkort. Sveriges första jubileumsbrevkort utgavs år 1897 i samband med att Oscar II firade 25-årsjubileum som regent. Dessa kort var förfrankerade med jubileumsfrankotecken (Billgren & Andersson 1996:93, 98).

Ett nytt medium med nya skriftkonventioner

Man vågar kanske anta att de allra flesta språkbrukare som var skrivkunniga deltog i vykortets skriftpraktik i början av 1900-talet. Men hur såg då själva skriftpraktiken ut? I detta nya medium för kommunikation utvecklades nya skriftkonventioner. En studie av vykort i Storbritannien visar att de framför allt utmärktes av variation. Meddelandena på vykorten kunde visserligen ibland efterlikna de etablerade skriftspråksnormerna för brev med standardiserad stavning och en formellt hövlig ton. Men för flertalet av skribenterna erbjöd det nya mediet ett mer avslappnat förhållningssätt till skriftkonventioner med förenklad stavning, avsaknad av interpunktion och stympad meningsbyggnad. Förkortningar var också vanligt förekommande. En närmast telegrafisk form av skrivande utvecklades på den begränsade yta som stod till förfogande på vykortet (Hall & Gillen 2007:107).

Utrymmet för meddelande var ju dels begränsat av vykortets format, dels av myndigheternas reglering att meddelanden endast fick förekomma på vykortets bildsida. Det delade brevkortet där adressidan är delad med utrymme för meddelanden till vänster och mottagarens namn och adress till höger introducerades allra först i Storbritannien år 1902 (Hall & Gillen 2007:102f.). I Sverige introducerades det 1905 (Billgren 1990:93). Därmed skapades något mer utrymme för det handskrivna meddelandet. Det finns forskare som menar att när man i Storbritannien fick möjlighet att skriva på vykortets adressida år 1902 – innebar detta att skrivandet blev fullt ut demokratiserat (Hall & Gillen 2007:101).

I Sverige fanns ytterligare en reglering från myndigheternas sida som länge begränsade antal skrivna ord på kort med förtryckta hälsningar. Dessa definierades som trycksaker, vilket i sin tur innebar att portot var lägre. Det fanns därför ett kriterium för när en trycksak skulle definieras som brev: korten fick ha högst fem skrivna ord – det sjätte skrivna ordet medförde att kortet klassades som brev istället för som trycksak. Tryckta försändelser skiljdes därmed ut från handskrivna. Bestämmelsen om de fem orden för julkort och andra kort avskaffades internationellt redan 1920, men i Sverige avskaffades trycksaksportot först 1981 (Bladh 1999:152f.).

Ett tydligt exempel på hur vykortskonventionerna för meddelandets innehåll kunde bryta mot etablerade brevkonventioner är de förtryckta vykort som publicerades i Storbritannien som innehöll direkta förebråelser för att

Vykortet är avsänt från Umeå till fröken Elin Hydén i Sundsvall. På det begränsade meddelandetrymmet på vykortets bildsida ryms följande meddelande: "Min rara Elin Ja nu har jag lyckligt och väl kommit fram till Umeå. Jag trifs mycket bra och har ganska roligt här, men vi ha ohyttigt långa lexor, fem lexor hvarje dag fem sex [?] sidor i hvarje bok så det är "knog" som Gustaf sade när jag skulle gå upp till dig. Jag var till Vännäs i söndags och såg på exercisen det var roligt. Jag mär mycket bra och önskar dig detsamma. Hälsa Anna, Anna B, Mary och alla andra. Blenda." Sundsvalls museum.

mottagaren inte skrivit. Där kunde exempelvis skrivas: "Oh, what's the use of an excuse. WRITE! THAT'S ALL!" (Hall & Gillen 2007:110). Det finns bevarat hundratals olika versioner av samma budskap. Dessa förebråelser bryter starkt mot de konventioner som lärdes ut i manualer för brevskrivning, där man istället lärde sig att be om ursäkt för att inte ha skrivit (ibid. 2007:107).

Vykortets skriftpraktik skilde sig också från brevskrivandets praktik genom att vara multimodal, dvs. en praktik som omfattar flera kommunikationsformer, i detta sammanhang bild och text.¹⁴ Vykorten kan faktiskt sägas vara mer multimodala än de jämförbara kommunikativa verktyg som utvecklades 100 år senare. Text är fortfarande vanligare i dagens kommunikation i sociala medier – men vykortet innehöll alltid en kombination av text och bild (Gillen & Hall 2010:171). Avsändaren kunde välja att låta meddelandet på vykortet samspela med bilden, samtidigt som bilden och/eller den förtryckta texten kunde indikera vilken avsikten med vykortet var (Hall & Gillen 2007:104).

Meddelanden som skickades med vykort blev naturligtvis betydligt mer offentliga än om de skickats med brev. Vykortet kunde läsas av envar

¹⁴ Se Björkvall 2009 för presentation av multimodalitet.

som fick det i sin hand - till skillnad från brevet som kräver att man bryter kuvertets försegling. För att hemlighålla vykortets budskap utvecklades nya skrivsätt. Vid 1900-talets början blev det populärt med chiffertexter. Korrespondenterna är nästan alltid unga kärlekspar. Chiffren är av många olika typer med olika tecken som ersätter bokstäver. Den genomsnittliga chifferkortstexten lyder ungefär "Hjertligt tack för kortet min Älskling. Många kyssar från din egen Algot" (Sylwan 2000:68). En fras som flitigt förekommer på chifferkortet är "Möt mig ikväll på det vanliga stället" (Sylwan 1988:101).

Hur visste då språkbrukarna vad som passade att skriva på vykortet och hur man skulle uttrycka sig? Hur tillägnade man sig dessa nya skriftkonventioner som uppenbarligen växer fram med vykortets användning? Människor lärde sig att skriva meddelanden på vykort genom vardagligt praktiserande, inte genom manualer eller skolundervisning.¹⁵ Konventionerna för skrivandet utvecklas eftersom av skribenterna själva – naturligtvis med de begränsningar som mediet medför. Och det som var fullständigt nytt med vykortsskrivandet var att alla kunde delta i denna skriftpraktik oavsett utbildning och samhällsklass. Här fanns ingen begränsande komposition, man behövde heller inte följa etablerade normer för stavning, grammatik och interpunktion. Ingen satte upp standarder och ingen bedömde det människor skrev. Vykortstexter växte fram ur praktiken att skriva vykort och dessa praktiker återfanns i människors vardagliga liv (Hall & Gillen 2007:106; Gillen & Hall 2010:174).

Att bygga nätverk – vykortspraktikens sociala funktion

Det fanns de som uppfattade vykortet som en övergående modefluga. I Nordisk familjeboks andra upplaga (1905), beskrivs vykortet i artikeln *Brefkort* av en aktuarie i Generalpoststyrelsen som "egendomliga utskott på den egentliga poströrelsen" (Gram 1998:9). Men historien visar att vykortet överlevde genom hela 1900-talet, även om deras popularitet avtagit. Varför blev det då så populärt med vykort? Vilka sociala funktioner fyllde skrivandet? Frågan återstår väsentligen att utreda. Men det verkar som om det privata skrivandet på vykortet syftade till att just upprätthålla sociala nätverk: man skickade hälsningar, man avtalade möten, man skickade gratulationer och skrev kärleksmeddelanden (Gram 1998:26).

De literacy-forskare som studerat meddelanden på vykort avsända vid sekelskiftet i Storbritannien betraktar vykortens skriftpraktik utifrån fem

¹⁵ Se Persson 2005:13f. och Liljewall 2007:14 not 9 för presentation och diskussion av den roll som brevställarlitteraturen kan ha spelat för den folkliga brevkulturen. Se även Lindmark 2009:25.

olika användningsområden som alla hänför sig till vardagslivets domän. Dessa områden är dock inte skarpt avgränsade från varandra (jfr Barton & Hamilton 1998:247–251). Det främsta användningsområdet utgörs av *personlig kommunikation* i syfte att stärka och upprätthålla sociala nätverk och kontakter. Men skriftpraktiken används också för att spegla *privata intressen* och *sociala aktiviteter* samt för att *organisera* och *dokumentera livet*. Dels kan avsändarens erfarenhet dokumenteras i meddelande på vykortet, ofta med referens till vykortsbilden, dels har vykortet fungerat som samlarobjekt, ofta i album. Man har samlat för att dokumentera vänskap och kontakter men vykortet har också kunnat utgöra ett samlarobjekt i sig. Att tidiga vykort bevarats ända till idag visar att de haft ett stort samlarvärde, antingen det varit av personligt affektionsvärde eller för samlandets egen skull (Gillen & Hall 2010).¹⁶

Vykortets skriftpraktik – ett exempel på vardagligt skriftbruk

Vykortet och dess skriftpraktiker är alltså en uppstickare i början av 1900-talet bland de folkliga och vardagliga skriftpraktikerna. Skriftbruksforskare menar att vykortet bör ses som en betydande teknologisk och materiell uppfinning i skriftbrukshistorien, med demokratiska förtecken. För första gången fanns ett skriftmedium som kunde användas av massorna (Hall & Gillen 2007:101f.). Etablerandet av vykortets skriftpraktik sammanfaller med genombrottet för en allmänt utbredd läs- och skrivfärdighet i Europa. Vykortets popularitet kan dessutom förklaras av att det var en passande kommunikationsform i en tid med både geografisk och social mobilitet. Många av skriftbrukarna kanske redan skrev brev, dagbok och/eller visbok eller till och med hade skrivit ett levnadsminne. Men vykortets skriftpraktik var förmodligen den första vardagliga skriftpraktik som den stora massan av skriftbrukare aktivt deltog i.

Det är dock viktigt att betona att skriftbruk som färdighet aldrig kan skiljas från sin teknologi. Framväxande skriftpraktiker är ofta ett svar på teknologiska förändringar, något som literacy-forskarna Deborah Brandt och Katie Clinton ger uttryck för i följande citat: "In this case we can appreciate that literate practices are, more often than not, responses to technological change" (Brandt & Clinton 2002:352). Teknologin i sig ger möjligheter, men begränsar samtidigt utformningen av skriftpraktiken. Vykortets skriftpraktik utvecklades tack vare lanserandet av ett nytt kom-

¹⁶ Följande engelska begrepp används för att beskriva de fem användningsområdena: *personal communication*, *organizing life*, *social participation*, *private leisure* och *documenting life* (Barton & Hamilton 1998:247–251; Gillen & Hall 2010).

munikationsmedium och en utbyggd infrastruktur. Myndigheternas reglering av vykortens skriftpraktik begränsade exempelvis utrymmet för det skriftliga meddelandet. Sambandet mellan nya teknologier och nya skriftpraktiker är ju extra uppenbart idag med de framväxande digitala skriftpraktiker som den digitala revolutionen fört med sig.¹⁷

Vykortets skriftpraktik utmärktes för det första av de förutsättningar som mediet, själva vykortet, gav: utrymmet för meddelande var begränsat, meddelandet var öppet,¹⁸ till skillnad från brevet slutet, och bild och text samspelade i kommunikationen – alltså en multimodal praktik. För det andra saknades uttalad normering av skriftpraktiken. Det fanns inga manualer eller uttalade anvisningar vare sig för meddelandets innehåll, eller för hur meddelandet skulle vara utformat. Konventionerna växte fram i takt med bruket. Skriftbrukarna lärde sig interagera i vykortspraktiken samtidigt som de deltog. För det tredje utmärks praktiken av att vykortets meddelanden relaterar till vardagslivets domän med huvudsyftet att stärka sociala relationer.

Många frågor återstår att besvara vad gäller vykortets skriftpraktik. En första fråga gäller vykortspraktikens samband med den sedan tidigare etablerade brevpraktiken. Vilka konventioner övertogs från brevpraktiken? I vilka sammanhang valde man att skriva brev resp. vykort? Man kan också fundera över vykortspraktikens eventuella inverkan på brevpraktiken. Innebar vykortets genombrott att brevskrivandet fick mer begränsade funktioner? En andra fråga gäller skriftpraktikens deltagare. Blev det verkligen en massornas skriftpraktik där alla språkbrukare oavsett social tillhörighet kunde delta? Och vilka var de skriftbrukssponsorer¹⁹ som bidrog till att skriftpraktiken fick sådant snabbt genomslag? Tryckerier? Förläggare? Andra sponsorer? En tredje fråga gäller skriftpraktikens sociala funktion. Var det så att vykortsskrivandet främst syftade till att upprätthålla deltagarnas sociala nätverk? Eller kunde också praktiken användas för andra syften? Här är det även relevant att studera om det finns en social variation utifrån samhällsklass, ålder och kön. Den snabba konventionaliseringen av skriftpraktiken väcker en fjärde fråga kring de nya skriftkonventioner som etablerades av språkbrukarna: Vilka textmönster förekom? Vilka språkliga former introducerades och etablerades? T.ex. bruk av förkortningar, subjektutlämning etc. En femte fråga av intresse är den sociala variation som man kan antas finna bland vykortspraktikens skriftkonventioner, både vad avser

¹⁷ För diskussion och definition av *digital literacy* se Eyman 2007:184 ff.

¹⁸ Vykortet kan därmed sägas vara semi-offentligt, dvs. ha drag av både en privat och en offentlig diskurs (Östman 2004:429).

¹⁹ *sponsors of literacy* (Brandt 2001:19, min övers.)

textmönster och språkform. Vykortsmediets multimodala karaktär väcker därtill frågor om samspelet mellan text och bild.

Fortsatt studium av 1900-talets vardagliga skriftpraktiker

Lika angeläget som det är att ställa sig frågan om vad människor gör med skrift, är att reflektera över vad skriftbruket i sig gör med människors sociala identitet. Hur påverkas språkbrukarnas förståelse av sig själva och av andra genom deltagandet i skriftpraktikerna? Och vilken roll spelar literacy-artefakter som t.ex. vykortet? Frågor om skriftbruk och dess deltagande i människors sociala liv tar spjörn mot aktör-nätverksteori, vars upphovsman är den franske vetenskapssociologen Bruno Latour (se t.ex. Latour 1998 & 2005). Teorin hävdar att agens återfinns i en kombination av mänskliga varelser och artefakter. Artefakter kan sägas bära på agens genom att de kan agera istället för mänskliga varelser för att förmedla och koordinera andras handlingar (Barton & Hamilton 2005:29). Literacy-artefakter antas dessutom vara särskilt dugliga sociala aktörer genom sin förmåga att både kunna anpassa sig, bestå och förflytta sig. De är därmed kapabla att bygga upp och upprätthålla både långvariga och hållbara samband samt nätverk över tid och rum (Brandt & Clinton 2002; Barton & Hamilton 2005:30, 33).²⁰ Det tidiga 1900-talets literacy-artefakter erbjöd samtidens skriftbrukare en möjlighet att ge beständig form åt människors vardagliga erfarenheter med hjälp av skriftteknologin: I dagböcker, på vykort, i visböcker, i levnadsminnen eller i brev, vare sig syftet var att dokumentera och/eller kommunicera.

Språkbrukare med självständig skrivkompetens är en förutsättning för dagens senmoderna samhälle. I drygt 100 år har de flesta språkbrukare haft tillgång till denna kompetens, i större eller mindre utsträckning. Vi vet ännu ganska lite om de vardagliga skriftpraktiker som människor deltog i vid början av 1900-talet – och ännu mindre om hur dessa praktiker grep in i människors sociala liv. Ett fortsatt studium av vykortets skriftpraktik och andra vardagliga skriftpraktiker kan även ge oss nya perspektiv på samtidens framväxande praktiker där det finns flera gemensamma nämnare: teknologins begränsningar av skriftpraktiken, framväxten av nya skriftkonventioner och praktikernas multimodala uttryck.

²⁰ Ett alternativt sätt att betrakta vykortens sociala och kulturella betydelse är att placera in dem i en mediadiskurs där vykortet antas delta aktivt i etablerandet och konstruerandet av samhället och kulturen i stort (Östman 2004:424).

REFERENSER

- Andersson, Inger 1986. *Läsning och skrivning. En analys av texter för den allmänna läs- och skrivundervisningen 1842–1982*. (Akademiska avhandlingar vid Pedagogiska institutionen. 20.) Umeå: Umeå universitet.
- Barton, David 2007. *Literacy. An Introduction to the Ecology of Written Language*. Malden, MA: Blackwell.
- Barton, David 2010. Vernacular Writing on the Web. I: David Barton & Uta Papen (eds.), *The Anthropology of Writing. Understanding Textually-Mediated Worlds*. London & New York: Continuum. S. 109–125.
- Barton, David & Hamilton, Mary 1998. *Local Literacies. Reading and Writing in One Community*. London & New York: Routledge.
- Barton, David & Hamilton, Mary 2005. Literacy, Reification and the Dynamics of Social Interaction. I: David Barton & Karin Tusting (eds.), *Beyond Communities of Practice. Language, Power and Social Context*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 14–35.
- Barton, David & Papen, Uta 2010. What is the Anthropology of Writing? I: David Barton & Uta Papen (eds.), *The Anthropology of Writing. Understanding Textually-Mediated Worlds*. S. 3–32. London & New York: Continuum.
- Billgren, Jan 1990. Brevkortets historia 1872–1925. I: *Postryttaren* (Postmusei årsbok). S. 87–105.
- Billgren, Jan & Andersson, Sören 1996. *Svensk posthistoria 1855–1925*. (Filatelihandboken D:2.) Stockholm.
- Björkqvall, Anders 2009. *Den visuella texten. Multimodal analys i praktiken*. (Ord och stil. 40.) Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Bladh, Mats 1999. *Posten, staten och informationssamhället*. Stockholm: Kommunikationsforskningsberedningen.
- Brandt, Deborah 2001. *Literacy in American Lives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brandt, Deborah & Clinton, Katie 2002. Limits of the Local. Expanding Perspectives on Literacy as a Social Practice. I: *Journal of Literacy Research*. 34. S. 337–356.
- Edlund, Ann-Catrine 2003. Från avskrift till egen textproduktion – två ångermanländska visböcker från 1930-tal. I: Gunvor Flodell, Anna Greggas Bäckström & Asbjørg Westum (red.), *Ord i Nord. Vänskrift till Lars-Erik Edlund 16 augusti 2003*. Umeå: Umeå universitet. S. 33–50.
- Edlund, Ann-Catrine 2007. *Ett rum för dagen. En studie av två kvinnors dagboksskrivande i norrländsk jordbruksmiljö*. (Kulturens frontlinjer 53. Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns norr.) Umeå: Kulturgräns norr.
- Edlund, Lars-Erik 2005. Från Håxåsen till Sapientia Duce. Nils Jönsson och hans skrivande 1877–1882. I: Björn Melander (red.), *Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen*. Uppsala: Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk. S. 325–335.
- Eyman, Douglas 2007. Digital Literac(ies), Digital Discourses, and Communities of Practice. Literacy Practices in Virtual Environments. I: Victoria Purcell-Gates (ed.), *Cultural Practices of Literacy. Case Studies of Language, Literacy, Social Practice and Power*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates. S. 181–95.
- Gillen, Julia & Hall, Nigel 2010. Edwardian Postcards. Illuminating Ordinary Writing. I: David Barton, & Uta Papen (eds.), *The Anthropology of Writing. Understanding Textually-Mediated Worlds*. London & New York: Continuum. S. 169–89.
- Gram, Magdalena 1998. *Hälsning från Stockholm. Vykort med stockholmsmotiv från de se-*

naste hundra åren. Utställning 8 juni–28 augusti 1998. (Kungliga Bibliotekets utställningskatalog nr 124). Stockholm: Kungliga biblioteket.

- Hall, Nigel & Gillen, Julia 2007. Purchasing Pre-Packed Words. Complaint and Reproach in Early British Postcards. I: Martyn Lyons (ed.), *Ordinary Writings, Personal Narratives. Writing Practices in 19th and Early 20th-Century Europe*. New York: Peter Lang. S. 101–117.
- Josephson, Olle 2007. Modernt genombrott eller modernitetens genombrott? Språk och samhälle i Sverige mot 1800-talets slut. I: Lars Wollin, Anna Saarukka & Ulla Stroh-Wollin (red.), *Det moderna genombrottet - också en språkfråga?* (Föredrag vid nionde sammankomsten för svenska språkets historia i Åbo 19–20 maj 2006.) Åbo: Åbo akademi. S. 64–75.
- Karlsson, Anna-Malin 2002. *Skriftbruk i förändring. En semiotisk studie av den personliga hemsidan*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Karlsson, Anna-Malin 2006. *En arbetsdag i skriftsamhället. Ett etnografiskt perspektiv på skriftenvändning i vanliga yrken*. Stockholm: Språkrådet och Norstedts Akademiska förlag.
- Larsson, Bo 1992. *Svenska bondedagböcker. Ett nationalregister*. (Nordiska museet/Bonedagboksprojektet.) Stockholm: Nordiska museet.
- Latour, Bruno 1998. *Artefaktens återkomst. Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Latour, Bruno 2005. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Liljewall, Britt 1995. *Bondevardag och samhällsförändring. Studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet*. (Avhandlingar från Historiska Institutionen i Göteborg. 10.) Göteborg.
- Liljewall, Britt 2001. *Självskrivna liv. Studier i äldre folkliga levnadsminnen*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Liljewall, Britt 2007. *”Ack om du vore här”. 1800-talets folkliga brevkultur*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Liljewall, Britt 2012. Folkligt skriftbruk i Sverige under 1800-talet. I: Ann-Catrine Edlund (red.), *Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. Umeå: 2012. S. 41–63.
- Lindmark, Daniel 1993. Kunskapskraven i den framväxande folkskolan. Linjer i folkskolans integration 1842–1871. I: *Utbildningshistoria 1992*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria. S. 77–116
- Lindmark, Daniel 1994. *Pennan, plikten, prestige och plogen. Den folkliga skrivkunnighetens spridning och funktion före folkskolan*. Umeå: Umeå universitet.
- Lindmark, Daniel 2009. Learning to Write the Right Learning. The Ideological Function of Copies in Writing Instruction in 19th-century Sweden. I: *History of Education & Children's Literature*, IV:1. S. 19–30.
- Lindorm, Erik 1934. *Oscar II och hans tid. En bokfilm*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- NE = Nationalencyklopedin. Bondetåget. <http://www.ne.se/lang/bonet%C3%A5get>. Hämtad 8 december 2011.
- NE = Nationalencyklopedin. Vykort. <http://www.ne.se/lang/vykort> Hämtad 21 december 2011.
- Nordström, Annika 1995. “Jag måste bli sjöman vid marinen...” Bohuslänska mäns handskrivna visböcker från flottan 1915–1945. I: *Noterat*. 1. S. 7–42.

- Postmuseum. <http://www.postmuseum.posten.se/utställningar/vy.html> Hämtat 1 december 2011
- Persson, Kristina 2005. *Svensk brevkultur på 1800-talet. Språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 68.) Uppsala.
- Rehnberg, Mats 1967. *Vad skall vi göra med de blanka gevär. Femton kapitel ur soldaternas liv*. Stockholm: Nordiska museet.
- SAC = <https://www.sac.se/Om-SAC/Historik/Personregister/Ej-f%C3%A4rdiga-biografier/Kronheffer,-Gunnar-Alexis-1899-1994>
- SAOS = Svenska akademiens ordsamling. Lund.
- SCB: Bidrag till Sveriges officiella statistik 1876. M. Postverket II. Generalpoststyrelsens den 20 december 1875 i underdånighet afgivna berättelse om Postverkets förvaltning under år 1874. Stockholm. www.scb.se
- Sinor, Jennifer 2002. *The Extraordinary Work of Ordinary Writing. Annie Ray's Diary*. Iowa City: University of Iowa Press.
- SVA = Svenskt visarkiv.
- Sylwan, Björn 1988. Bedårande bilder och hisnande hemligheter. Stickprov bland Oscarianska vykort. I: *Postryttaren* (Postmusei årsbok). S. 93–110.
- Sylwan, Björn 2000. Vykortets världar. I: Pia Bäckström et al. (red.), *Märkvärdigt! Om frimärken, vykort och samlande*. (Meddelanden från Postmuseum nr 45.) Stockholm: Postmuseum. S. 65–71.
- Teleman, Ulf 2003. *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Ternhag, Gunnar 2008. Samlade visor – en inledning. I: Gunnar Ternhag (red.), *Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker. Föredrag vid ett symposium på Svenskt visarkiv 6–7 februari 2008*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien. S. 9–20.
- Vincent, David 2000. *The Rise of Mass Literacy. Reading and Writing in Modern Europe*. Malden, MA: Polity press.
- Östman, Jan-Ola 2004. The Postcard as Media. *Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse* 24(3). S. 423–442.